

й надалі залишатиметься у теократичному підпорядкуванні бруклінського центру. А це в свою чергу забезпечуватиме очевидний вже зараз перехід від богослов'я “актуальної есхатології”, соціальної ізоляції, яка була в минулому притаманна цій організації, до поміркованих засад насамперед морально-етичного богослов'я, спрямованого на вирішення сучасних проблем людини, сім'ї, входження Свідків Єгови у світ. Зникатиме релігійний екстремізм і нетолерантне ставлення до інших релігій. У проповідницькій діяльності домінуватиме, що й приваблюватиме нових членів до цієї релігійної організації, проблематика загальнолюдського, гуманістичного спрямування, відкритості до “справ цього світу”, налаштованості на поцейбічне, а не на потойбічне у вирішенні важливих життєвих проблем. Світське, сьогоденне, актуальне все більше переважатиме есхатологічне, сакральне, трансцендентне.

## **§7. Неорелігії України в епоху постмодерну**

Зміни, які відбуваються в релігійному житті сучасної України, тісно пов'язані із глобальними трансформаційними процесами в світі релігій. Результатом останніх є так званий релігійний постмодернізм, яскравим виявом якого є нові релігії. Їх появу можна розглядати як своєрідний виклик традиції, як творення релігійності нового типу чи навіть нової релігійної культури, як духовний пошук і самовираження постмодерної людини.

В нову епоху саме особистість та її переживання постають в ролі центру всього, що відбувається в житті, тому цей особистісний аспект є характернішою ознакою і самої епохи, і явищ, які породжуються нею. “Межова” людина втрачає чітку орієнтацію щодо цілей свого духовного розвитку. Вона соціально індиферентна, недовірлива і щодо істинності певного вчення, і щодо ефективності якихось обрядів, і щодо реальності авторитету церковної ієрархії. Свідомість такої людини характеризується амбівалентністю, еkleктичним синкретизмом, готовністю одночасно належати до багатьох духовних традицій, тобто розмитою релігійною ідентифікацією. Десакралізація релігійного життя призвела до того, що певний духовний вакуум заповнюється альтернативними реальностями. Постмодерна людина сама творить об'єкт своєї віри і має право приймати чи не приймати різні положення тих чи інших релігій як істинні на свій вибір. У постмодерній епосі все старе втрачає свою переконливість, а то й

реальність. Її втрачає навіть Бог. Онтологічний Бог замінюється прагматичним, коли він виступає як Бог заради чогось: Бог – заради спорту (Шрі Чінмой), Бог – заради успіхів (“Повне Євангеліє”), Бог – заради самореалізації (New Age) і т.п. Сучасна людина звільнюється від тягаря традицій, а вимогою часу стає діяльність, заснована на вільному виборі. Для релігії тим самим з’являється новий шанс, адже на базі релігійного досвіду людина з-поміж багатьох релігійних традицій і культів віддає перевагу тому, що стає для неї справою власного вибору й переконання. Занепад релігії, основаної на традиції й авторитеті, може компенсуватися звертанням людини до релігійного досвіду як досвіду “внутрішньої волі”.

Усе це підтверджує думку М.Еліаде про те, що ХХ століття залишиться в пам’яті нащадків як епоха, яка знову відкрила “синкретичний релігійний досвід”, вирок якому колись підписала перемога християнства. Так само ймовірно, що привабливість підсвідомого та його проявів, цікавість до міфів і символів, мода на екзотику, примітивізм, архаїку із врахуванням усіх амбівалентних почуттів, що викликані цією ситуацією, – все це якимось може привести до появи релігійності нового типу”.

Будучи, з одного боку, породженням, а з іншого - наслідком постмодерної парадигми, нові релігії в Україні чи не першими заявили про прихід нової доби, про входження країни до європейського і світового релігійного й духовного простору. Це мало як свої позитивні, так і негативні результати, які не лише вирішили та урізноманітнили, а й ускладнили сповнене соціально-економічною та політичною нестабільністю буття українського суспільства.

Найчисельнішою і найпотужнішою з них буде неохристиянська, до якої відносяться як історичні, але не традиційні для України християнські церкви, так і нові, недавно створені організації християнського походження. Всі вони з’явилися тут лише у кінці 80-х років ХХ ст., тому вважаються новими, не укоріненими в традиційну ментальність українського народу, його тисячолітню культуру релігійними явищами. Серед них назвемо такі: Армія спасіння, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), різні християнські церкви харизматичного напрямку (Церква Повного Євангелія, Церква Царства Божого, Церква Живого Бога, Українська Християнська євангельська Церква, Духовний центр “Нове покоління” християнських церков України), Церква Христа, Новоапостольська церква, Церква Нового Єрусалиму (сведенборгці), а також проросійське неохристиянське утворення Церква Воскресаючої Богородиці (Богородична Церква) тощо.

Зауважимо на тому, що більшість названих місій, центрів, новітніх церков привнесені в Україну із-за кордону. Поодинокі спроби утворення власних модернових християнських об'єднань не отримали широкої підтримки серед українців: вони з більшим бажанням стають членами церков неукраїнського походження.

Всі ці релігійні течії виникали в рамках традиційного християнства з метою його осучаснення. Частково в XIX, а особливо з середини XX століть християнська Європа і Америка неодноразово фіксували сплеск чисельних відгалужень загальнохристиянського, євангелістського характеру, як правило, від протестантських церков. Вчення новоутворених церков, звісна річ, базуються на Біблії як основному віросповідному джерелі і на особі Ісуса Христа як центральній фігурі релігійних доктрин. Характерним для неохристиянських угруповань є критика ортодоксального християнства за відхід від первісних традицій; оголошення своєї церкви винятково істинним, відроджувальним рухом євангельського християнства, навіть месіанським у долі Христової віри; досконале знання Біблії з дозволом її вільного прочитання і власної інтерпретації; піднесення книг своїх пророків і вчителів до рангу віросповідних джерел, часом навіть авторитетніших за Біблію; визнання подекуди поруч з Ісусом Христом свого лідера керівником церкви, пророком або ж посланцем Бога. Неохристиянство від історичного християнства відрізняється в дечому своїм власним розумінням Трійці, природи Ісуса Христа, сутності Святого Духа, пекла, раю тощо.

До другої групи НРТР належать релігійні організації орієнталістського спрямування. Вони репрезентовані неоіндуїзмом, течіями буддистського толку, поодинокими релігійними рухами японського, китайської, корейської орієнтації. Неоіндуїзм сьогодні є неодмінним елементом релігійного життя не лише Індії, а й багатьох країн Європи й Америки. Він виникає в першій половині XIX століття в рамках індуїзму як його сучасне прочитання для інтелектуалізованих верств Сходу і Заходу. Характерним для неоіндуїстських рухів є, як правило, опора на давню ведичну традицію при вдалому використанні досягнень інших культур, а також цінностей багатьох релігій. Всі течії неоіндуїзму проголошують себе різними учнівськими наступностями спільної духовної традиції індусів, в основі якої лежить принцип монізму, єдності в багатоманітті, нероздільності буття духовного і матеріального, профанного і сакрального. В усіх неоіндуїстських вченнях популярні ідеї універсалізму, синкретизму, рівності всіх релігій як пошуків своїх шляхів до Бога, духовного базису в реконструкції суспільства. Обов'язковим для

неоіндуїзму є наявність вчителя, майстра (гуру) як проповідника вчення і провідника духовних пошуків особистості, групи, течії. Неоіндуїстські рухи, будучи адаптованими до сучасної людини, особливо активно поширюються східними місіонерами з середини ХХ ст. переважно у формах культурних, просвітницьких, оздоровчих заходів. В Україні неоіндуїзм представлений громадами і центрами Міжнародного Товариства Свідомості Крішни, Ошо Раджніша, Саї-Баби, Шрі-Чінмоя, Місії "Світло душі", Міжнародного товариства "Всесвітня чиста релігія" (сахаджи), Трансцендентальна медитація та іншими.

Буддистські течії поширені в Україні переважно у їх модернових формах. Історично необуддизм виникає ще в першій половині минулого століття в Японії, але найбільше поширення одержує після другої світової війни в тій же Японії, в США, Західній Європі. Характерним для необуддистських течій є їх акцент на одній або декількох рисах буддистського вчення. Кожна з них претендує на ортодоксальне витлумачення вчення Будди, поєднуючи в своїх релігійних системах ідеї різних східних традицій, навіть християнства. Буддизм в Україні представлений громадами таких напрямів: дзен-буддизм, нітерен, різні школи тибетського буддизму (карма каг'ю, дзог чен, гелугпа, ріме).

Цікавим явищем сучасного релігійного життя в Україні, як, до речі, і в усьому світі, можна вважати відродження архаїчної релігійної свідомості у формі дохристиянських релігій, язичницьких світоглядних комплексів. Це вже третій тип НРР. Тут ми маємо громади послідовників вчителів і пророків Володимира Шаяна, Лева Силенка, прихильників прадавніх дохристиянських вірувань українського народу (РУНВіра - Рідна Українська Національна віра, рідновіри, ладовіри, вогнешчани, шанувальники давньоруської богині Берегині тощо). Оскільки не всі вони визнають свою язичницьку основу, то доречніше їх називати рідновірством. Будучи етнічними за походженням, деякі з них свої коріння мають в українській діаспорі.

Окрему, вже четверту групу – найбільш характерну для постмодернового релігійстворення, складають синтетичні (штучно створені) релігії, які в своїх догматах й культурі опираються на множинні традиції (християнство, ведизм, буддизм, іслам), але не просто еkleктично поєднують їх, а створюють свої власні вчення, систему обрядових дійств, сильну церковну організацію, претендуючи на статус надрелігії. В цих течіях надто розвинутий культ лідера, авторитет власних віросповідних джерел, присутня ідея богообраності їх послідовників. До цієї групи відносяться Велике Біле Братство (Спільнота преображеного людства), Церква об'єднання (або уніфікації), АУМ сірнікьо.

Поруч із названими вище новоутвореними релігійними організаціями в Україні діють різні позавіросповідні езотеричні об'єднання (теософське, антропософське, послідовники вчення Гурджієва, екстрасенсорики тощо) та сайєнтологічні рухи (Саєнтологічна церква, Наука розуму, Християнська наука), які є неодмінною ознакою постмодерну. Їх можна розглядати як прояв нової й нетрадиційної для України релігійності, яка є в певному відношенні опозицією до офіційної ідеології традиційних релігій. Так, зокрема, вчення сучасних езотериків, акумулювавши езотеричні традиції різних епох, включило в себе віру в існування надприродного світу, містичні уявлення про нього, магічні засоби спілкування з ним, підкорення його своїм інтересам. Всі засновники езотеричних течій переконані, що тільки вони дають надзвичайно глибокі, приховані від "непосвячених" позитивні знання про світ. Сайєнтологічні вчення прагнуть поєднати в собі науку і релігію, адекватно віддзеркалити проблеми сучасного індустріального суспільства. Більшість існуючих в Україні езотеричних і сайєнтологічних рухів мають іноземне походження, тобто поширилися тут завдяки західним проповідникам, хоч їх засновниками подеколи виступали й наші співвітчизники (Олена Блаватська, подружжя Реріхів). Всі ці рухи, чия поява збігається із настанням нової епохи, дослідники об'єднали у специфічну групу, назвавши її Новий вік (New Age).

Особливе місце в релігійному житті світу та України займають послідовники Всесвітньої віри багаї, які вражають плюралістичністю расових, етнічних, культурних, мовних презентантів, відкритістю свого вчення до догматичних положень, священних книг та моральних вимог інших релігій. Маючи ісламське коріння і не відмовляючись від нього, ця релігія все більше набуває рис світової, оскільки поширена в більш ніж 100 країнах світу, визнає істинність багатьох духовних вчень, шанує засновників найбільш поширених релігійних традицій, ініціює міжрелігійних діалог і вітає міжконфесійне порозуміння.

Крім зазначених вище груп, в Україні є прихильники обоження сил зла, поклоніння Сатані (Дияволу або Люциферу) – сатаніти, які доповнюють плюралістичну картину сучасної релігійності. Хоча прихильники Сатани існують в світі здавна, нинішній бум їх появи пов'язаний з індивідуалізацією і уособленням релігійної сфери. В кінці 70-х років в Росії, а на початку 80-х в Україні сатанізм заявив про себе як репрезентована в декількох громадах релігійна течія, віросповідні догмати і культові дії якої, будучи своєрідним антиподом християнства, побудовані на дзеркальному відображенні останнього. Сатаністи вшановують не Бога, а Сатану, читають Біблію навпаки, проводять так

звані "чорні меси" з використанням чорних свічок, перекинутих розп'ять, проклять, ритуальних жертвоприношень тощо. Моральна програма сатаністів відзначається крайнім індивідуалізмом, прагматизмом, егоїзмом, що утверджує особистісні пріоритети, перевагу над всіма, культ сили. Прихильники Сатани в Україні не чисельні, організаційно не об'єднані. Вони існують переважно як молодіжні угруповання з явним музичними (трешофільськими чи хардроківськими) зацікавленнями та екстремістськими світоглядними пристрастями, які з часом, при відповідному спрямуванні, можуть перерости у цілісну структуру.

В українському поліконфесійному середовищі доля нових релігійних течій і рухів незначна. За даними Державного Комітету України у справах релігій, станом на 1 січня 2003 р. в Україні офіційно діяло 1582 неорелігійних організацій, серед яких неохристиянських 1352, неорієнталістських (східних) - 135, неоязичницьких (рідновірських) – 83 [Релігія і Церква років незалежності України. К.- Дрогобич, 2003.- С. 590]. На 1 січня 2005 року кількість зареєстрованих НТР дещо зросла, але дати точну цифру не видається можливим, бо цьогорічна статистика надто узагальнена. Тому, посилаючись на дані дворічної давності, можемо вирахувати, що із загальної кількості діючих релігійних організацій всіх конфесій в 2003 році в Україні (28541) новітні рухи склали 5,5%. Рік від року питома вага неорелігій хоч і мізерними темпами, але зростає: якщо на 1995 рік ми фіксували лише 1% зареєстрованих неорелігійних організацій, то в 2001 – їх вже біля 4% [Підраховано за: Таблиця змін мережі релігійних організацій України // Релігія і Церква років незалежності України.- С. 577-581]. Тобто щорічний приріст коливається між 0,5 і 1 відсотками. Іншими словами, при збереженні нинішніх темпів зростання неорелігійних громад через 15-20 років кількість нових релігій в Україні може скласти вже 10% від загальної кількості діючих релігійних організацій, і все це станеться за життя одного покоління (1990-ті – 2020-ті роки).

Але абсолютні та офіційні кількісні показники не відтворюють повноти процесу появи й розповсюдження нових релігійних течій в Україні. Треба мати на увазі, що є певна кількість релігійних громад, яка діє поза реєстрацією або через відмову державних органів визнати їх право на існування, або із-за небажання самої неогромади декларувати про свою наявність. І все ж таки, використовуючи лише офіційну статистику, подивимось на динаміку змін, що відбулися в прирості кількості релігійних громад взагалі і порівняймо їх з динамікою зростання новітніх течій.

Якщо 1989 р. визнати роком релігійного буму в Україні, коли була зареєстрована державними органами рекордна кількість громад, то в наступні два роки спостерігається спад приросту релігійних організацій. В 1992-1993 рр. відзначаємо їх певну стабілізацію з подальшим дуже незначним приростом - 2-5% щорічно. Такі загальні закономірності в зростанні всієї кількості релігійних організацій в Україні не відносяться до новітніх рухів, приріст серед яких лише з 1991 по 2001 рр. склав в середньому 500% [Там само]. Так, наприклад, РУНВіровські громади зросли в 17 разів (з 3 громад у 1991 р. до 48 у 2003 р.). Орієнталістські угруповання за цей же період зросли в 6 разів (з 21 організації до 115). Подібні процеси відбувалися і в неохристиянському середовищі. Так, Церква Повного Євангелія з 1991 по 2005 рр. зросла з 3 громад до 495. Взагалі неіснуюча в Україні до 1992 р. Новоапостольська Церква зараз має 58 громад. Церква Ісуса Христа Святих останніх днів за десять років утворила в Україні 50 своїх організацій.

Але етап екстенсивного розвитку релігійної мережі, в т.ч. й новітніх течій, в Україні завершився. Взагалі ріст релігійних громад стабілізувався і складає в середньому 2-3% на рік.

Традиційно, в силу свого космополітизму, нові релігії не знають географічних, державних, етнічних кордонів. Але в Україні є специфіка в їх географічному поширенні. Ми можемо говорити про регіоналізацію тих чи інших релігій, їх локалізацію по відповідних регіонах України. Розподіл нових течій за територіями кардинально відрізняється від поширення традиційних конфесій. Захід, найрелігійніший регіон України, де розміщено більше половини всіх релігійних громад, найменше відчуває на собі вплив новітніх рухів. Південні та східні області України, місто Київ нині є регіонами найінтенсивнішого поширення нових течій. В 2000 р. найбільша кількість неорелігійних організацій діяла в Донецькій (211), Запорізькій (63) областях, в Криму (61), місті Києві (101), які значно поступаються західним областям за загальною кількістю релігійних громад. Водночас у Львівській області серед 2674 громад тільки 17 відносилися до неорелігійних утворень, в Івано-Франківській з 1199 – 5, в Закарпатській з 1459 – 8, в Тернопільській з 1548 – 4, у Хмельницькій з 1352 – 19 [Див.: Новиченко М. Нові релігії на конфесійній карті України // Новітні релігії в сучасній Україні.- К., 2000.- С. 11-12]. Основна мережа релігійних неорухів знаходиться на Сході і Півдні України й продовжує зростати тут переважно за рахунок цих в минулому значно затеїзованих регіонів. У відсотку до загальної кількості існуючих на 1 січня 2003 р. релігійних організацій в Україні (28541) нові релігійні течії порегіонально поширилися так: Волинь – 0,2%; Північ –

0,8%; Слобожанщина – 0,25%; Галичина – 0,14%; Поділля – 0,33%; Степ – 0,6%; Закарпаття – 0,46%; Подніпров'я – 0,64%; Схід – 1,2%; Буковина – 0,1%; Південь – 0,6%; Крим – 0,3% [Релігія і Церква років незалежності України.- С. 590]. Ще більш наглядним буде розрахунок, який зроблено на визначенні відсотку новотворів відносно загальної кількості релігійних організацій регіону. Тут найменша питома вага нових течій буде на Галичині (0,7%), потім йдуть Волинь – 2,1%, Буковина – 2,2%, Поділля – 2,55%, Північ і Слобожанщина (по 5,8%). Групу вищесередніх показників по Україні відкриває Крим – 7,6%, Південь, Закарпаття і Степ дають по 8%. Найбільш насиченими новими релігіями є Подніпров'я, де серед всіх зареєстрованих релігійних громад їх нараховується понад 10%, і Схід (Луганська і Донецька області) – з найвищим показником в 19,1% [Там само). Як бачимо, поширення новітніх течій носить не всеукраїнський, а регіональний характер і залежить від наявності й сили в регіоні традиційних церков.

Неорелігії з'явилися в містах переважно центральних і південно-східних областей України, де вони сьогодні в основному й поширені. Зруйнована внаслідок урбанізації традиційна релігійність, як і взагалі традиційний уклад життя з його особливим впливом громадської думки на поведінку людини, виявилися найкращим ґрунтом для поширення саме нових релігій з їх неприйняттям традиції. Показово, що у Львівській області, де проживає біля 3 млн. громадян України, зареєстровано 2674 релігійних громади, а в Києві, який за населенням дорівнює Львівщині, лише 663 [Дані про кількість релігійних організацій, що діють в Україні // Поточний архів Державного комітету України у справах релігій за 1991-2004 роки). Тому, з'явившись як міський феномен, новітня релігійність зберігає цю характеристику й понині.

Такий статистичний огляд НРТР, що фіксує їхню присутність в українському суспільстві, не дає підстав ані перебільшувати, ані применшувати значення нових релігій в релігійному житті українському суспільстві, для духовного розвитку сучасної України. Нові релігійні організації активно займаються просвітою, в прямому сенсі цього слова несуть слово Боже в маси, привертають увагу простих людей до проблем духовного життя, стимулюють їх вивчати релігійну літературу, особливо Біблію. Але їх участь в цих процесах майже пропорційна їхній присутності в релігійному просторі.

Загальна кількість послідовників нових релігій – невелика. Але сучасний неовіруючий суттєво відрізняється від традиційного віруючого. Соціологічні дослідження дозволяють виявити перш за все специфічний соціально-демографічний портрет носіїв новітньої релігійності (Наведені



цифри підраховані автором за матеріалами дослідження, які були проведені в 1994-1998 рр. Відділенням релігієзнавства Інституту філософії НАН України і зберігаються в його архіві. Частково результати дослідження видрукувані в книзі "Сучасна релігійна ситуація в Україні: стан, тенденції, прогнози" [К., 1994.- Ч. 2], а також в книзі А.Колодного, Л.Филипович, Г.Біддулфа "Religion and Churches in the Modern Ukraine" [К., 2001]. В нових течіях більше половини їх членів (51%) становлять молоді люди віком від 20 до 29 років, значною є й середня вікова група (від 30 до 49 років) - 38,2%. Як бачимо, переважна більшість членів новітніх громад у віковому сенсі є соціально найактивнішою частиною українського населення. Саме цей віковий прошарок суспільства працює, створює матеріальні та духовні цінності, а отже й тісно контактує із соціумом. Зрозуміло, що саме такі люди мають чималий вплив на оточуючих своїм життєвим досвідом, який, в разі його позитивності, є прикладом для наслідування і гарантом вірності обраного духовного шляху. Серед тих, хто не ввійшов до "молодих" (10%), знайдемо представників всіх вікових категорій. Все це дає підставу вважати появу нетрадиційної релігійності переважно молодіжним явищем. Але з часом (в процесі свого утвердження та функціонування в Україні) вік новітніх рухів може й змінитися в бік їх "постаріння" як за рахунок подорослішання піонерів течії, так і за рахунок включення до рухів старших за віком людей, переважно батьків нинішніх неофітів.

Основне середовище, де виникають неорелігії, і переважний склад неогромад – це інтелектуалізовані верстви населення. Вони є мозком будь-якої неорелігійної організації, навколо якого групуються інші послідовники течії. Рівень освіченості неовіруючих порівняно високий. З вищою та незакінченою вищою освітою серед них є 54,1%. Найвищий відсоток тих, хто має вищу і незакінчену вищу освіту, спостерігаємо у багаї - 82%. Скажімо, серед буддистів такий рівень освіти мають 52,4% опитаних. Зрозуміло, що лише високоосвічені люди здатні привнести в суспільство нові ідеї, утвердити нові погляди.

Неовіруючі займають відносно привілейоване місце в соціумі, виконуючи функції ідеологів, проповідників, духовників, оскільки серед них багато представників інтелігенції (педагоги, науковці, лікарі, художники, інженери та ін.) та студентів, які становлять відповідно 29,2% і 21,5% від кількості усіх опитаних. Найменшим в новітніх рухах є прошарок робітників, службовців, працівників сільського господарства.

Інтелігентський дух новітніх релігійних течій має як свої позитивні, так і негативні наслідки. Будучи найбільш освіченою, культурною частиною суспільства, інтелігенція є найменш релігійною та

оцерковленою. Власне, це й призводить до того, що будь-яке запропоноване вчення сприймається як остання істина, як відкриття, яке робиться в надмір щирих і відданих формах. Але нездатність до критичного мислення, невміння відрізнити зерна від плевели, нездатність пропустити нове вчення через призму своєї традиції, свого світогляду часто призводить до світоглядної всеїдності, нерозбірливості, конфесійної розмитості прихильників новітніх течій, до їх дрейфування від однієї громади чи навіть течії до іншої.

Наслідки дослідження спростували існуючу думку про домінування серед послідовників неорухів росіян. Вважалося, що українці із притаманною їм природною релігійністю, яку вони не втратили, а лише своєрідно заховали навіть в комуністичні часи, на момент масової появи неорелігій конфесійно вже визначилися. В силу часового збігу національного і релігійного відродження українці, на думку дослідників, мали б обрати національно орієнтовані, а відтак, традиційні церкви. Але виявилось, що у складі нетрадиційних громад їх половина, росіяни становлять лише третину.

Певний відсоток опитаних взагалі не дав відповідь на питання про національну належність, продемонструвавши цим неістотність етнічного фактору в системі їх цінностей. Більшість українців (крім неоязичників), що стали членами нових течій, не володіють українською мовою (відповіді в україномовних анкетах подаються російською), ніяк не ідентифікують себе із українським етносом, виступають проти існування в Україні національних і державних церков, акцент роблять на загальнолюдських цінностях релігійних вчень, в більшості своїй не приймають ідею необхідності онаціональнення культової діяльності, видання богослужбової і богословської літератури обов'язково українською мовою тощо.

Як з'ясувалося в результаті соціологічного дослідження, нові релігійні рухи виявилися більш привабливими для жінок, ніж чоловіків. Їх серед прихильників нових течій нараховується 62%.

Безперечно, новий віруючий формує нове розуміння Бога, бачить нетрадиційні шляхи свого зв'язку з ним, практикує вже модернові обряди і переживає незвичайні психологічні стани. Твориться новий тип віруючого, нова релігійність. Український неофіт відрізняється від свого зарубіжного побратима тим, що останній приходив до неорелігій внаслідок переосмислення офіційних церковних доктрин і релігійної символіки, їх раціоналізації або ж розмивання системи догматичних релігійних норм. В Україні неорелігійні рухи поповнювалися переважно за рахунок невіруючих, а іноді й колишніх атеїстів, тобто тих, хто не мав

попереднього релігійного досвіду. Зрозуміло, що це суттєво впливає і на характер релігійної організації, в якій вирішальна роль надається лідеру при одночасному збереженні демократичних форм управління громадою.

Найхарактернішим для українських неорелігійних течій є те, що поява більшості з них, як вже було сказано, збіглася в часі з крахом тоталітарного комуністичного режиму. Поодинокі прихильники нетрадиційних релігій існували і до “горбачовської революції”, але вони не реєструвалися відповідними державними органами, оскільки не визнавалися їхні права на існування. Відомо, що більшість послідовників неорелігій, в порушення Закону про свободу совісті, в радянські часи переслідувалися. На відміну від Західних країн, де новітні релігійні явища постали певною альтернативою існуючим традиційним релігіям, на наших теренах вони виникали як рухи протесту, і не стільки спочатку як протесту релігійного, скільки загальносвітоглядного та ідеологічного - проти комунізму як теорії та практики. Тому ці рухи носили дисидентське забарвлення. Тільки з часом вони перетворювалися з рухів “проти” на рухи “за”. Відбувалася позитивізація змісту їх діяльності, настроїв. В цілому ж неорухи запропонували конструктивні, хоч і специфічні, шляхи подолання кризових станів людини, сім’ї, суспільства.

Новітні рухи, з якими познайомилася Україна в останні роки, не є наслідком внутрішнього розвитку українських релігій, модернізації традиційних церков, змінами в українській ментальності. Вони експортовані в Україну, бо є результатом діяльності проповідників та місіонерів з інших країн. Навіть неорелігії власного походження (наприклад, Велике Біле Братство) виникають як результат синтезу різних течій, містичних культів, езотеричних вчень, які в момент виникнення абсолютно не спираються на вітчизняну традицію. Так, у вченні Марії Деві Христос знаходимо єгипетські, індійські, грецькі та інші мотиви, і жодних українських ознак, зокрема навіть в мові проповіді, мові їхніх “священних текстів”. Незважаючи на це, багато з нових релігій прижилося в Україні, віднайшли тут своїх прихильників та послідовників. На перших порах особливо популярними були східні рухи та течії “Нового віку”, оскільки вони виступали явною альтернативою традиційній релігійності. Однак з часом українські неовіруючі повертаються в русло звичних та зрозумілих символів - в християнство, хоч і в модерновому його прочитанні.

Протягом недовгої, але вже історії, більшість неорухів пройшли в своєму розвитку певні стадії, на кожній з яких вирішувалися чітко визначені завдання. Спочатку прибулі із-за кордону місіонери (піонери) створювали невеличкі осередки послідовників, які потім завдяки

інтенсивній пропаганді свого вчення, впровадженню нової релігійної практики, благодійництву, встановленню зв'язків із закордоном та відвідуванню там своїх соратників, вивченню іноземної мови та навчанню за межами України зростали кількісно. Водночас йшло виховання та освіта українських проповідників і лідерів, розширювалася сфера діяльності місіонерів, створювалися навчальні центри, консультативні пункти, художні колективи і видавництва, благодійницькі фонди для матеріальної допомоги парафіянам, їхнього лікування тощо.

Нинішній етап в релігійному житті неорухів характеризується доланням недоліків перших років існування (“дитячих хвороб росту”), врахуванням досвіду діяльності своєї та інших неогромад, активною соціалізацією. Поступово неорелігійні організації, які на перших порах були надто замкнуті, пропагували якщо не зовнішню, то хоча б внутрішню відреченість від світу, відмовляються від неконструктивного критицизму на його адресу. Вони, як правило, нині вже зацікавлені у своєму включенні в соціум. Соціалізація нових рухів відбувається через благодійницьку діяльність, просвітництво, видання і поширення релігійної літератури, пропаганду істин свого вчення в засобах масової інформації, через факт визнання їх державою - реєстрацію в органах влади, через бажання налагодити стосунки з традиційними церквами тощо. Нові течії все частіше прагнуть якнайповніше включитись в різні сфери суспільного життя.

НРТР вимушені, якщо вони хочуть мати успіх серед населення, адаптуватися до конкретних умов свого функціонування. Так, в перші роки для нових громад гострою була мовна проблема. Оскільки майже всі неорухи прийшли в Україну з іншомовних, переважно англомовних країн або ж через західних посередників, то мовою богослужби, організаційної діяльності була, як правило, англійська мова (з перекладом частіше російською, ніж українською), незрозуміла для більшості їх українських неофітів. На відміну від Заходу, де нетрадиційні релігії були мовно адаптовані, Україна мала здолати цей мовний бар'єр, що сповільнило процес утвердження тут новітніх релігійних явищ. Зрештою це призвело до того, що, з одного боку, збільшалося в неорелігійних громадах людей, які розуміють англійську, а з другого - самі неорелігійні організації почали видавати свою віроповчальну літературу, вести проповіді рідною українцям мовою. Так, крішнаїти переклали і видрукували україномовне видання творів Свами Прабхупади, великого формату півторатисячносторінкову “Шрі Чай-Танья-Чарі-Тамріту”. Церква Ісуса Христа Святих останніх днів підготувала український переклад “Книги Мормона”, багатьох інших своїх віроповчальних книг. Подібний процес

спостерігається нині і серед деяких інших неорелігійних течій. Потребу в необхідній літературі громади задовольняли за рахунок російськомовних видань, але їх наявність і спрощувала, і водночас ускладнювала адаптацію новітніх релігій в Україні. З огляду на сучасну мовну ситуацію, українські віруючі прекрасно розуміють проповіді, книжки, релігійну періодику російською. Але новітній рух, який має богослужбову і богословську літературу українською мовою, в свідомості людей набирає (нехай лише зовні) ознак нечужої течії, до якої із-зі цього зростає довіра населення.

В руслі адаптаційних процесів для новітніх течій лежить і проблема врахування ними історичного, культурного та національного контексту в своїй місіонерській діяльності. Незнання місіонерами релігійної історії України та її сучасної релігійної конфігурації, особливостей релігійної духовності народу, серед якого вони проповідують свої вчення, лише шкодить новим рухам, їх утвердженню в Україні.

В інтересах самих релігійних громад важливим є врахування наслідків діяльності екстремістських релігійних угруповань, недопущення припливу до них людей випадкових, психічно хворих, прагматичних, по суті безрелігійних, щоб уникнути в майбутньому проявів релігійного фанатизму, екстремізму, зменшити зовнішню конфліктність і внутрішні протиріччя. Найбільш далекоглядні нові течії спираються на вітчизняну традицію, а відтак й отримують додатковий аргумент в поширенні своєї віри.

З часом новітні рухи позбуваються молодіжного екстремізму, притаманного їм в перші роки існування. Поступово, входячи в нормальне русло релігійного життя, нові громади стають більш традиційними, перетворюються в потужні організації з розвинутою інфраструктурою, із значним штатом функціонерів, чітким розподілом сфер діяльності як всередині громади, так і поза нею. Зрозуміло, що утворення таких інституалізованих громад веде до партикуляризації, корпоратизації суспільства за релігійною чи конфесійною ознакою. Але поява нових організацій означає, що відбувається професіоналізація релігійної сфери. Якщо на початку діяльність неорелігійних об'єднань характеризувалася деяким примітивізмом, дилетантизмом в управлінні, то поступово зростає і освіченість, і досвід конфесійних керівників, кожного з віруючих.

На сьогодні більшість неорелігійних громад вже організаційно оформилися, уточнили віросповідні положення, зміцнили свої позиції в соціумі, серед людей. Отже, в цілому відбулася стабілізація як кількості

неорелігійних громад та представлених в Україні різних релігійних течій, так і прихильників або членів цих громад. Найбільш організаційно стабільними нині є Церква Півного Євангелія, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів, новоапостольці, крішнаїти. Вони вже увійшли в русло нормального функціонування як релігійних організацій. Але ще залишилися й такі релігійні течії, які організаційно не є цілісними. Їм доведеться ще стати власне релігійними організаціями. Зазначені тенденції свідчать про недовершеність духовних пошуків українців, про недоформованість релігійно інституалізаційних процесів в Україні. Крім того, є підстави для думки, що з часом активізується власне українське релігійстворення. Першим прикладом цього постало Велике Біле Братство. Бажано, правда, щоб цей процес відбувався не в таких екстремістських формах, як у білобратчиків.

Статус неорелігій в Україні регламентується “Законом про свободу совісті і релігійні організації”, за яким всі релігії рівні перед законом. Але ми розуміємо, що між законодавчою нормою та її реалізацією – величезна відстань. Тому виникають різноманітні проблеми, що є часто причиною і наслідком розгортання суперечливого релігійного процесу в Україні. Можна говорити як про явні конструктивні, так і негативні моменти присутності НРТР в релігійному полі країни. Треба погодитися, що НРТР:

1. урізноманітнили релігійне життя, але й посилили релігійну гетерогенність (різноманітність) українського народу, розділеність українського суспільства (до різнополітичності, поліетнічності додається і полірелігійність);
2. створили умови вільного вибору релігій, але ці умови не рівні для традиційних і нових релігій (відомо, що більшість неорелігій ресурсно підтримуються із-за кордону);
3. сприяли зростанню кількості релігійних течій, що свідчить про плюралізацію суспільної свідомості, релігійного світобачення зокрема. З одного боку, це зрештою сприяє демократизації держави, входженню України до світової спільноти, яка давно вже не є монорелігійною (навіть Європа, де, на відміну від Америки, існують історичні, традиційні, базові релігії), а з іншого – розмивають етнічну ідентичність, створюючи тим самим так звану проблему конфлікту ідентичностей. НРТР додатково децентралізують націю, не сприяють її духовній консолідації, створюючи плутанину в релігійній сфері, в якій сучасний віруючий відчувається розгубленим;

4. виявили й акцентували проблеми поколінь в їх релігійних визначеностях. Для старших людей, які не розуміють молодь за їх життєві орієнтації і принципи, з'явився додатковий дратівливий момент у відносинах “батьки-діти” – світоглядний, який тільки посилив відчуття зради традицій, знищення спадковості, духовної неперервності поколінь;
5. засвідчили повагу до прав людини на особистий вибір, але відсутність культури, в якій би інтереси особи і спільноти були збалансовані, призводить до нехтування загальнонаціональних пріоритетів;
6. пропонуючи нові трактування, нові концепції, нове розуміння життя і світу, Бога і людини, створили, без сумніву, певну загрозу традиційним релігіям, традиційній духовності, традиційному способу життя;
7. постаючи як чуже явище в результаті місіонерської діяльності, не будучи наслідком внутрішнього розвитку українських релігій, з часом поступово стали звичним явищем в духовному житті нації;
8. базуючись на певній традиції, як правило, чужій для українців, надали можливість познайомитися з іншим світом, з іншими культурами, привчаючи українців до толерантного співжиття з іновірцями; але негативуючи власні традиції, утверджуючи постмодерновий космополітизм, невільно стали додатковим фактором розмиття єдиної церкви, єдиної нації, єдиної культури;
9. демонструючи новітню форму співіснування позанаціональних релігій, надали приклад, як можна жити за новими правилами – не в ситуації постійного конфлікту, а в режимі діалогу;
10. збільшуючись за рахунок все нових неофітів, не здатні охопити духовними прагненнями більшу частину українців, які в основній своїй масі залишаються все таки поза конфесіями, ставляться до релігії індіферентно, незважаючи на проповідницькі та організаційні зусилля як традиційних церков, так і нових течій. І це при тому, що кількість місій в Україні за роки її незалежності збільшилася в 10 разів (з 20 до 298), а чисельність священнослужителів в релігійних організаціях зросла з 9773 в 1992 році до 27902 особи на початок 2005 р., тобто майже в 3 рази [Див.: Релігійна панорама.- 2005.- №2].

Вищесказане дає можливість зробити певні висновки щодо 15-тирічного існування НРТР в Україні.

По-перше, релігійна карта України, яка раніше була обмежена лише “дозволеними” 9 конфесіями, значно урізноманітнилася, що в житті народу створило унікальну ситуацію реального (практичного) релігійного і світоглядного плюралізму. Це, правда, веде до руйнації відносної релігійної гомогенності українського суспільства, але навряд чи її вдасться зберегти, якщо Україна усвідомлює себе частиною світового, зокрема європейського, співтовариства. Останнє давно вже характеризується як поліконфесійне.

Завдяки новим релігіям ідейний та екзистенційний простір України збагатився нетрадиційними підходами й способами життя, що будуються на інших світоглядних засадах, ніж ті, що були притаманні українцям від роду. Це можна сприймати як загрозу розмиття традиційної суспільної та індивідуальної свідомості, яка після багатьох років ідейної інтервенції ще не відновилася й не зміцнилася. В неї включаються деякі інородні уявлення і звичаї (зокрема, про переселення душ або надто активне чи навпаки – надто пасивне ставлення до життя). Присутність нових, альтернативних релігійних явищ струснуло традиційний світогляд, спосіб мислення, традиційні устої українського суспільства. Українці побачили, що є ІНШЕ і що воно не завжди гірше від українського. За кожною нетрадиційною релігією стоїть інша культура, інші стереотипи, які не збігаються з автохтонними. Світоглядна революція відбувається не просто в змінених умовах, а в умовах ринкової конкуренції. Не дарма сучасну ситуацію вибору релігій порівнюють з маркетом, де попитом користується дешевший і якісніший товар. Зрозуміло, що ніякий державний контроль за тим, яка релігія має стати масовою, не діє, повернення до ситуації домінування якоїсь однієї релігії чи церкви неможливе.

Більшість церков переконані в тому, що існування в одному релігійному і духовному просторі різних релігій, конфесій, релігійних громад – реальність, тому почалися пошуки форм активного і толерантного співіснування між ними. Останні завершилися утворенням фактично альтернативної державній Міжконфесійній Раді Церков, яка складається тільки з традиційних релігій і церков, структури для об’єднання релігійних меншин – Української асоціації релігійної свободи – національного відділення Міжнародної асоціації (International Religious Liberty Association). Політичні потрясіння в Україні кінця 2004 року спричинили появу Міжхристиянської та Міжпротестантської нарад



церков для оперативного реагування на складні суспільні процеси. Утворення таких структур є певною реакцією тих релігій, які стурбовані поправлінням українського суспільства, можливістю втрати демократичних досягнень українського законодавства, державно-церковної політики в сфері свободи релігії, утвердження толерантності і терпимості у суспільстві.

По-друге, етап інтенсивного розвитку релігійної мережі, в т.ч. й новітніх течій, в Україні завершився. Ріст релігійних громад стабілізувався і складає в середньому 2-3% на рік. Це орієнтує НРТР на зміну своєї стратегії і тактики в українському суспільстві. В останні роки громади акцентують увагу на інтенсивності свого розвитку, працюють над якісними показниками своєї присутності в суспільстві. Вони не стільки прагнуть залучити в свої спільноти нових вірних, скільки підняти духовний рівень вже наявних членів. В цьому у них вже є певні досягнення: налагоджено видання своєї літератури, відбувається підготовка українських проповідників, ведеться індивідуальна робота з кожним віруючим, якого залучають до навчання, підвищують його культурний, освітній, богословський рівень, а відтак – і всієї громади. Нові течії виступають за активну присутність віруючого в житті громади і суспільства, успішну адаптацію до конкретного етнокультурного середовища. Можна сказати, що нині громади НРТР переживають етап активного пристосування. Це надзвичайно піднімає їх творчий дух. На зміну строгій регламентації, обмеженням в діяльності, життю за чіткими вказівками керівників громад, які були необхідні раніше для їхнього виживання, приходить деяка лібералізація, заснована на принципі не обмеження чи виключення, а виправданій дозволеності і додатковості. Цінується ініціатива, пошук ефективних способів роботи з різними верствами населення, хоча, без сумніву, постійний і повсемісний контроль з боку керівних органів конфесій або церков за ними все ще зберігається.

В зв'язку з цим постала проблема свободи в релігії, проблема визначення тих меж людської творчості в релігійній сфері, які дозволені в тій чи іншій традиції. Найбільш успішними і стабільними виявилися ті, які віднайшли розумну міру між новаторством і консерватизмом, але дискусії в самих громадах продовжуються, часто в гострих формах явного незадоволення щодо політики керівництва, його стратегії релігійного розвитку і вибору тощо.

По-третє, НРТР – це не цілісний феномен. Він представлений різними генетичними коріннями, соціокультурними типами, соціальною орієнтацією, специфічним професійним та освітнім складом громад,

віковими особливостями adeptів певних течій. Оцінюючи віровчення і діяльність того чи іншого новітнього утворення, бажано прагнути до об'єктивності та історичності у підходах, аналізувати кожний рух індивідуально, конкретно, не переносячи автоматично побутуючі ще висновки щодо антисоціальності Великого Білого Братства 90-х рр. ХХ ст. на всі новітні течії, щодо негативних наслідків діяльності АУМ сініркіо в Японії на діяльність такої ж організації в Україні.

Але скільки б не з'являлось нових течій, як за рахунок об'єднання або дроблення вже існуючих, так і поширення до певного часу абсолютно незнаних, при всьому цьому християнська домінанта в Україні збереглася і збережеться й надалі.

По-четверте, розгортання нових течій проходило за відносно сприятливих умов, які в наступні роки, певно, зміняться. На перших порах ні суспільство, ні державні органи, ні громадська думка не були налаштовані проти нових течій. Тепер суспільство більш обізнане (хоч і однобічно) лише з негативною оцінкою неорелігій. Тому на зміну його індиферентизму щодо нових релігій приходиме негативізм. Суспільство у своєму ставленні до нетрадиційної релігійності в цілому стає дедалі нетерпимим, відчувається певний супротив поширенню новітніх течій з боку державних, церковних та частини громадських структур. В суспільній свідомості сформований, а в мас-медіа вербалізований сталий стереотип щодо НРТР: це чужі, ворожі, шкідливі, частіше всього – псевдорелігійні утворення, які зомбують українське населення, поширюють неправдиву віру, руйнуючи істинну духовність українського народу. Вони є тотальною загрозою українському суспільству, здоров'ю нації, державній безпеці. Всі віруючі НРТР – це, в кращому випадку, жертви, а в гіршому – бездуховні істоти, зрадники свого народу. Висновок один – винищити вірус захоплення неукраїнськими релігіями, навіть заборонивши їх діяльність.

По-п'яте, ставши фактом і фактором сучасного українського релігійного життя, НРТР все більше перетворюються з тимчасової та одноразової турботи на серйозну соціокультурну, ідеологічну, суспільно-психологічну, політичну, часом економічну проблему, яку неможливо вирішити шляхом простої заборони. Досвід із Великим Білим Братством, як і з АУМ сініркіо, діяльність яких була припинена в судовому порядку, не призвів до бажаних результатів. Обидві організації існують. Тим більше, що, згідно з українським законодавством, діяльність в Україні релігійних спільнот не вимагає обов'язкової офіційної їх реєстрації. Феномен НРТР потребує глибокого і професійного вивчення, зацікавленості суспільства, в т.ч. і держави, тими процесами, що

відбуваються у духовній сфері. А це передбачає накопичування інформації про походження неорелігійних явищ та тенденції їх розвитку. Джерелами таких даних є не тільки віросповідна література НРТР, а й живе спілкування з їх керівниками, з простими віруючими, включене спостереження за їхньою активністю. Останнє особливо важливо для того, щоб бути в курсі реальних, а не надуманих проблем НРТР та їхньої присутності в суспільстві. В інтересах і суспільства, і НРТР досягнути безконфліктного співіснування, звільнитися від давніх стереотипів, від асоціальних чи навіть антисоціальних орієнтацій НРТР, від їх сектантських настроїв, від взаємної недовіри та агресивності, прагнути до інтеграції конструктивно налаштованих НРТР в українську постмодерну реальність.

## **§8. Трансформація державно-церковних відносин у незалежній Україні**

Більш ніж тринадцятилітнє співіснування Української держави і Церкви в якісно нових умовах, що склалися на пострадянському просторі разом із становленням незалежної України, функціонування впродовж цього періоду державно-церковних відносин дають досить надійні підстави для наукового аналізу, цілого ряду узагальнень і висновків стосовно результатів реалізації в нових умовах державної політики щодо релігії, церкви і релігійних організацій, забезпечення в Україні права кожного на свободу світогляду і віросповідання - з одного боку, і налагодження та оптимізацію –церковно-релігійного життя - з іншого.

Зазначений період достатній, щоб оцінити, наскільки цілеспрямовано й ефективно здійснювалися державою захист прав і законних інтересів релігійних організацій, виявлялося її сприяння встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви в минулому; як на практиці забезпечувалися громадська злагода і співробітництво людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання, запобігання виникненню конфліктних ситуацій між релігійними організаціями і вирішення їх винятково на правових засадах діючого законодавства, - словом всіх тих питань, що були задекларовані незалежною Україною на початку 90-х років і які